

УДК 883.3.01-3

СВІТЛАНА БОРОДЦА,
кандидат філологічних наук, доцент
(м.Тернопіль)

**Критична рецепція романів-епопей У. Самчука в
літературознавчому дискурсі української діаспори другої
половини ХХ століття**

У статті аналізується велика проза У. Самчука у літературно-критичному дискурсі української діаспори другої половини ХХ століття, зокрема з'ясовуються жанрово-стильові аспекти літературознавчої рецепції його творчості як естетичного феномена.

Ключові слова: історіософська концепція, літературно-критичний дискурс, морально-естетичний ідеал, національний роман-епопея, художнє мислення автора.

Постановка наукової проблеми та її значення. Улас Самчук – самобутній письменник в українській прозі ХХ століття, на думку В. Державина, «загально визнаний корифей нашої белетристичної прози 30-х років», основна мета творчості якого – «поновити велику (обсягом і задумом) повістярську прозу, перенісши її з етнографічно-побутового або ж соціально-побутового плану на площину соборнонаціональної та універсально-етичної проблематики» [3, с. 580]. Його романи-епопей «Волинь» і «Ost» засвідчують складний характер художнього мислення митця, спадкоємність з українською та західноєвропейською літературою, масштабність авторського вираження історіософської концепції.

Попри це в сучасному літературознавстві відсутнє системне вивчення творчості Уласа Самчука в контексті літературної традиції і новаторства, що дозволяють говорити про естетичний модус як основу творчої парадигми автора.

Перші спроби дослідження великої прози У. Самчука у літературознавчій науці на західноукраїнських землях з'явилися у 30-х роках минулого століття. В цей час після публікації творів письменника друкувалися численні відгуки, рецензії українських та польських критиків, зокрема Я. Гординського, Є. Маланюка, Б. Ольхівського та інших, у яких автори наголошували: у зіткненні людини й соціуму, людини й історії Улас Самчук відшукав жанрові стимули, самобутні образи й соціально-психологічні конфлікти, на

основі чого вибудував оригінальний, національно-своєрідний романний світ.

З того часу починається детальне вивчення творчості Уласа Самчука, але поза межами батьківщини. Його високохудожній доробок постійно перебував під пильним поглядом дослідників літератури в діаспорі. Саме вони чітко окреслили жанрові ознаки великої прози митця, звели їх в єдину систему як особливий аспект самчукознавства. Оглядові статті й аналітичні матеріали у післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, М. Гарасевич, В. Державін, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, Д. Нитченко, Я. Розумний, О. Тарнавський, Ю. Шевельов та інші.

В Україні лише на початку 90-х років ХХ століття з'являються статті українських учених, які намагаються збагнути естетичний феномен творчості У. Самчука, заглибитися у його художній світ, проаналізувати жанрово-стильові домінанти прозового спадку. Першими самчукознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Жив'юк, М. Жулинський, Н. Лисенко, Р. Мовчан, С. Пінчук, О. Слоньовська, В. Шевчук, Г. Чернихівський та інші. Таким чином, у хронології дослідження творчої спадщини У. Самчука, умовно виділяються три етапи. Перший становлять розвідки літературознавців 30-их років ХХ століття, які характеризуються тим, що аналіз здійснювався в руслі окреслення парадигм художнього мислення письменника, тематичних аспектів, проблематики, образів та мови творів автора.

Для другого етапу (40-80-і рр.) властиві різкі, контрастні оцінки творчості письменника, що пов'язано з сумнозвісними історичними подіями. В еміграційній критиці та літературознавчих дослідженнях про митця написано чимало. Переважна кількість студій про У. Самчука подана у формі оглядового аналізу його творів із наголошенням на превалюванні національних мотивів (А. Власенко-Бойцун, О. Грицай, Г. Костюк, Є. Онацький). Належним чином оцінивши талант прозаїка, літературознавці вказують на стильові особливості його творчості, зокрема монументальність.

Офіційна радянська критика, зрозуміло, різко негативно трактувала його твори (Ю. Мельничук, Ю. Омельчук).

Третій етап (з 90-их рр. ХХ ст.) характеризується активним вивченням творчості У. Самчука, що зумовлено поверненням його прозової спадщини до українського читача. Вилучений на довгий час із літературного процесу ХХ ст., письменник отримує належне поцінування літературознавців. Жанрово-стильовий аспект стає пріоритетним напрямом аналізу в дослідженнях Ю. Мариненка, С. Пінчука, Н. Плетенчук, І. Руснак, М. Ткачука та ін. Ці роботи

позначені прагненням осмислити у творах письменника їх естетичну вартість та з'ясувати особливості поетики.

Мета статті – проаналізувати критичну рецензію романів-епопей У. Самчука в літературознавчому дискурсі української діаспори другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Велика проза автора за проблематикою, тематикою, жанровими особливостями безсумнівно сьогодні є актуальною, як і потреба системно-цілісного дослідження його творчого доробку у контексті літературно-мистецької свідомості ХХ століття.

Леонід Рудницький [8, с. 41-45], здійснюючи аналіз української еміграційної прози, виділив чотири групи, які охоплюють більшість прозових творів еміграційного письменства. Цей поділ є тематичним і включається в хронологічну періодизацію діаспорної літератури, здійснену Григорієм Костюком у праці «З літопису літературного життя в діаспорі» (1971). Три групи з класифікації Л. Рудницького репрезентує багатогранна проза У. Самчука. Його творчість, на думку літературознавця, вписується у такі тематичні площини: 1) твори, метою яких є збереження свого «я», української ідентичності та розвиток літературних традицій України (автобіографічна проза і мемуари); 2) твори, в яких письменник свідомо доповнює літературу, писану в Україні, забороненими темами і проблемами («Кулак», «Марія», «Чого не гоїть огонь», «Ost»); 3) твори, що естетично охоплюють «нове довкілля», художньо відображають певні моменти з життя української діаспори, аналізують психіку емігранта, його змагання зберегти свою ідентичність на новій батьківщині («На твердій землі», «Ost», мемуаристика). Ні один масив творів У. Самчука не є герметично замкнутим: в органічній взаємодії і взаємопереході постає оригінальна проза митця, яка розгортається у трьох аспектах – особистісному, національному та універсальному. Актуальна за проблематикою, своєрідна за формою, вона помітно активізувала процес жанрово-стильових шукань в українській літературі другої половини – кінця ХХ ст.

Сформувавшись на основі національної літературної традиції, творчість У. Самчука стала формуючою силою, джерелом нової традиції – «національно-органічного стилю» (Ю. Шерех), який є теоретичним підґрунтям розвитку еміграційної літератури. Романи-епопей «Волинь» і «Ost» дають підстави твердити, що У. Самчук підняв українську велику прозу на рівень світових зразків, включив її в загальноєвропейський літературний процес, водночас зумовивши важливі трансформаційні процеси, що відбувалися в національній прозі на її шляху до епічної

зрілості. Роман У. Самчука знайшов свій інваріант, власну жанрову форму, яка має «виняткове значення ... для нашої літератури» (Г. Костюк). Його романи-епопеї – широкомасштабні полотна, де в хронології розгортаються складні історичні події початку-середини ХХ ст., охоплюючи всю повноту національних, духовних, соціальних зрушень і конфліктів. Звідси стає зрозумілою і жанрова природа роману-епопеї: відтворюючи плин національного життя, письменник проникнув у складний багатоплощинний часовий континуум (минуле, сьогочасне, майбутнє), змоделювавши авторську концепцію світу.

Це засвідчив роман-епопея «Волинь», перша книга якого «Куди тече та річка» друкувалася у львівському журналі «Дзвони» з 1931 до 1932 року. Він виділявся у тогочасному літературному процесі художньою та історичною правдою, системно-цілісною сюжетно-композиційною організацією, виразною ідейно-естетичною основою, майстерністю психологічного аналізу, тому відразу ж привернув увагу критиків і літературознавців. Західноукраїнські і польські дослідники літератури оцінили твір надзвичайно високо: «Серед багатьох белетристичних новинок на одному з перших місць роман молодого Уласа Самчука «Волинь». Критика прийняла цю книжку дуже прихильно, як одну з найкращих в останніх роках. Пульсуюче життя, що віє зі сторінок книжки, цілковито захоплює нас» («Sygnaly», 1934 Д.Х). А в «Biuletyn Pol. Ukr.» за 1935 рік наголошувалося: «Роман У. Самчука є першорядним мистецьким явищем. Автор має великий епічний талант. Завдяки могутньому дарові оповідача роман читається на одному подиху».

З появою «Волині» проза У. Самчука постійно перебувала під пильним оком критиків, насамперед у діаспорі. Саме вони чітко окреслили основні жанрово-стильові модуси творчого доробку прозаїка. «В ділянці форми Самчук, здається, не посягає на якесь новаторство, на експерименти, він іде в усталеному реалістичному стилі, тримаючись лінії невпадання в натуралізм і прагнучи до монументальності. Самчукова мета – бути зрозумілим широко, усім. Він б'є на зміст, на думку, на широку концепцію» [6, с. 574], – писала О. Лятуринська. Визначивши основні риси творчої манери У. Самчука, вона спостерегла і виділила її основоположний жанротвірний компонент – глибинну, фундаментальну думку-концепцію, що конденсує структуру епічної цілісності його романів-епопей. На цій позиції стоїть і Григорій Костюк: «Ідеї й мистецькі засоби «Волині» не тільки поглиблювали ідеї найвидатніших творів тогочасної української літератури, а й подавали своє оригінальне звучання, свою історіософічну концепцію України» [4, с. 501]. Новаторство У. Самчука полягає у втіленні оригінальної

романної концепції буття, що включає вічні й швидкоплинні аспекти, життєві узагальнення широкого соціального, історичного, морального аспектів, авторські оцінки буття. Всеосяжність романно-епопейної структури сприяє постановці проблем загальнонаціонального масштабу, детальному висвітленню і філософському осмисленню різних сфер людського життя у складну і суперечливу епоху, коли з'ясовується роль особистості в історії. Г. Костюк вважав, що «ідея батьківщини і рідного народу виповнювала вщерть його духове ество, зміцнювала й утверджувала в чужому світі його письменницький талант» [4, с. 499].

За жанровими контурами «Волинь» – класичний роман-епопея, композиційно складний, де прочитуються три сюжетні лінії-стрижні: 1) історія становлення Володьки Довбенка, формування його особистості; 2) відживлення національної свідомості Матвія Довбенка під впливом трагічних подій української історії початку ХХ ст.; 3) національні, політичні, духовні катаклізми в українському селі: УНР і відродження нації, братовбивча чотирирічна війна, яка завершилася новим поневоленням українського народу. Тому фабульний вимір розширив межі соціально-побутового, історичного роману чи роману виховання до монументального роману-епопеї, який структурно організовується за іншими принципами, ніж роман ХІХ ст.: композиція не стільки лінійна, скільки циклічна, зумовлена послідовним відтворенням найбільш важливих етапів морального, психологічного, ідеологічного становлення персонажа, формування його цілісної особистості, а з іншого боку – циклічністю природи, яка визначає щоденне життя селянина. Поряд з внутрішньою логікою розвитку характерів і подій у структурі великих форм у Р. Роллана, Дж. Голсуорсі, М. дю Гара рупійними прийомами сюжеторозвитку роману-епопеї «Волинь» стають мотив, лейтмотив, атмосфера і т. ін. Саме «внутрішня структура» роману підсилює звучання провідної авторської ідеї, заявленої у заголовку, – образ батьківщини, вітчизни, нації цементує частини твору, надаючи йому рельєфної завершеності і концептуальної глибини.

Є. Маланюк, захоплюючись «Волинню» У. Самчука, назвав її «потужною широкоперсою, селянською епопеею, що піднімається до височини героїчного епосу» [7, с. 923]. Засвоївши і трансформували досвід європейської літератури, зокрема жанрово-стильові експерименти Ч. Діккенса, В. Теккерея, Р. Роллана, М. дю Гара, В. Реймонта, у своїх естетичних уподобаннях У. Самчук є продовжувачем національної традиції, органічно включивши фольклорні моделі в свою художню систему. Звернення до історичного минулого України, показ долі нації у «Волині» свідчать про реалізацію

такого ракурсу у моделюванні національного життя, який властивий героїчному епосу. Морально-естетичний ідеал У. Самчука глибоко народний у своїй основі: він є вираженням народної мудрості і втілюється у вітальних характерах, що формуються у національній стихії. «Увесь зріст Самчукової творчості, яка намагається бути глибокою в ідеологічному аспекті й широкою в концепції та проблематиці, тримається цупко Волинської землі у двох вимірах: історичному й побутовому» [9, с. 333], – переконаний О. Тарнавський. Своєрідний синтез художніх традицій національного фольклору і реалістичного роману привів письменника до значних літературних відкриттів і цікавих жанрових модифікацій. Опираючись на фольклорні і реалістичні традиції, він створив знаковий жанр національної літератури, а саме: класичний національний роман-епопею. «Волинь» та «Ost» – кращі взірці українського роману-епопеї з досконалою жанровою організацією, де органічно синтезувалися творча своєрідність і традиційність.

У цьому аспекті цікавою є літературознавча розвідка О. Тарнавського «Традиція Кожум'яки (Дещо про органічні джерела й паралелі в творчості Уласа Самчука)» зі спробою оцінки великої прози західноукраїнського романіста, жанрові доміанти якої по-новому ускладнені й суттєво поглиблені фольклорними традиціями. На його думку, творчість У. Самчука виростає з народної казки про Кирила Кожум'яку: «По слідах цієї стародавньої української легенди йде творчість Уласа Самчука. Самчук вийшов з селянського суспільства, з упорядкованого патріархального суспільства, що заховувало свій зв'язок із давньою традицією в глухій Волинській провінції. ... Волинь – це слов'янські початки нашої державности, а слідом за тим – початки нашого світовідчуження й світогляду» [9, с. 333]. Традиція Кожум'яки стає фундаментальною основою, на якій вибудовуються романно-епопейні образи Матвія і Володьки Довбенків у «Волині», Григора та Івана Морозів в «Ost»-і. Ідеалізована модель легендарного персонажа є життєвою і структуроутворюючою для романів-епопей і, зокрема, для творення загальнонародського характеру – типу, де трансформація достовірних прототипів органічно синтезується з широким узагальненням соціально-психологічних та національних рис. Персонаж У. Самчука – втілення народного богатира-велета, «приспаний народний герой, якого лише великий удар, велике нещастя може змусити до спротиву, до боротьби проти цієї загрози, ... нова сільська інтелігенція, яка хоче зорганізувати своє завтра, яка хоче віднайти і виявити своє ідеологічне обличчя, а в парі з тим знайти своє місце у житті...» [9, с. 335-336].

Концептуальною розвідкою є літературознавче дослідження-есе «Хроніки, романи і мемуари Уласа Самчука» Анни Марії Власенко-Бойцун, вміщене у збірнику праць «Есеї і рецензії» (США, 1983). Відомий критик, як і О. Тарнавський, аналізує романно-епопейну концепцію особистості у творах письменника, його багаторівневу структуру цілісної індивідуальності, сильної внутрішніми переконаннями, моральними принципами. Вона звертає увагу на те, що в романі-епопеї «Ost» У. Самчук моделює й інший тип українця – «негативний портрет нашого національного обличчя», що, на її думку, «становить куди більші труднощі, ніж змальовування глибоко-патріотичних і саможертвенних персонажів» [1, с. 33]. «Ost» підтвердив епічний талант У. Самчука, його високу майстерність у творенні досконалих взірців романно-епопейної форми з чітко визначеною внутрішньою траєкторією і виразними національними ознаками.

Володимир Державін назвав «Ost» «найдосконалішим із досі опублікованих більших творів автора; це, мабуть, єдиний його твір, який можна сміло поставити поряд із романами Бальзака, Гамсуна, Л. Толстого» [2]. На цій позиції стояв і Іван Кошелівець: «З погляду стилю новий роман Уласа Самчука є прямим продовженням, а може краще сказати, мистецьким вивершенням українського реалізму... Самчук поза всяким сумнівом майстер художнього слова, певний себе і свідомий своїх можливостей» [5].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Романи-епопеї У. Самчука – оригінальні жанрові структури з художнім потенціалом для різномірних новацій; індивідуальні й особливі форми, які увібрали в себе новітні пошуки європейського роману.

Отже, жанрова природа романів-епопей У. Самчука розкривається у таких аспектах:

1) національна історіософська концепція автора: зображення України в складних перипетіях ХХ ст.: проблеми української нації осмислюються у світовому контексті, оскільки Україна розглядається як невід'ємна частина Європи;

2) романно-епопейна модель персонажа: герой-вітаїст є активним учасником історичних подій, його характер еволюціонує під впливом суспільних зрушень, поглиблюється і розкривається у психологічній площині. Він наділений величезною вітаїстичною силою, завдяки якій відстоює власні ідеї та життєву позицію, що дає можливість твердити про людину «мурівського» типу, якою був сам У. Самчук;

3) джерелами роману-епопеї митця є український героїчний епос («Слово про Ігорів похід», українські думи), а також світовий («Іліада» і

«Одіссея» Гомера, «Витязь у тигровій шкурі» Ш. Руставелі, «Калевіпоег» та ін.), що знаходить вияв в епічному характері нарації;

4) цілісна сюжетно-композиційна структура твору, зумовлена жанровою природою роману-епопеї (автономність частин, об'єднаних головною ідеєю; об'єктивний всезнаючий наратор; система персонажів; сюжетні лінії; взаємовідносини героя і народу);

5) роман-епопея У. Самчука синтезував ознаки роману-хроніки, соціально-побутового, філософського, психологічного, історичного романів. Це багатоплановий, широкомасштабний епічний твір глибокої узагальнюючої сили, в якому тісно поєднані епічні і ліричні доміанти;

6) національна проблематика і наявність провідної ідеї – ідеї українського роду – головної ланки українського етносу; показ його руйнації під впливом історичних катаклізмів ХХ ст., що сприяють моделюванню концептуальної національної та індивідуально-образної картини світу.

У. Самчук – романіст аналітико-реалістичного напрямку української літератури ХХ ст., який став творцем національного роману-епопеї. «Волинь» і «Ost» – високохудожні твори, що «можуть правити українському народові принаймні за гідну візитівку в товариство культурних народів світу» [10].

Список використаних джерел і літератури:

1. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи і мемуари Уласа Самчука / А. Власенко-Бойцун // Власенко-Бойцун А. Есеї і рецензії. – Coral Springs-Miami, 1983. – С. 26-43.
2. Державин В. Провідне в першому томі роману «Ost» У. Самчука / В. Державин // Овид. – 1950. – Ч. 11-12. – Жовтень-листопад.
3. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945-1947) / В. Державин // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3-х кн. – К.: Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 575-596.
4. Костюк Г. Образотворець «времени лютого» / Г. Костюк // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3-х кн. – К.: Рось, 1994. – Кн. 2. – С. 499-514.
5. Кошелівець І. Українська революція в світлі хутора / І. Кошелівець // Українські Вісті (Новий Ульм). – 1948. – Ч. 101. – 16 грудня.
6. Лятуринська О. Улас Самчук / О. Лятуринська // Лятуринська О. Зібрані твори. – Торонто, 1983. – С. 573-577.
7. Маланюк Є. Улас Самчук. Волинь / Є. Маланюк // Вістник. – 1934. – Кн. 12. – С. 923-925.
8. Рудницький Л. Література з місією. Спроба огляду української еміграційної прози / Л. Рудницький // Слово і час. – 1992. – №2. – С. 41-45.
9. Тарнавський О. Традиція Кожом'яки / О. Тарнавський // Слово. Збірник укр. письменників у екзилі. – Нью-Йорк, 1962. – Зб. 1. – С. 332-341.
10. Шевельов Ю. Ідеї і Люди / Ю. Шевельов // Наш вік. – 1949. – 23 квітня.

References:

1. Vlasenko-Boitsun A. Khroniky, romany i memuary Ulasa Samchuka, Vlasenko-Boitsun A. Esei i retsenzii, Coral Springs-Miami, 1983, pp. 26-43.
2. Derzhavyn V. Providne v pershomu tomi romanu «Ost» U. Samchuka, Ovyd, 1950, Issue 11-12, Zhovten-lystopad.
3. Derzhavyn V. Try roky literaturnoho zhyttia na emigratsii (1945-1947), Ukrainske slovo. Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st. Kyiv, 1994, Part 3, pp. 575-596.
4. Kostiuk H. Obrazotvorets «vremeny liutoho», Ukrainske slovo. Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st., Kyiv, 1994, Part 2, pp. 499-514.
5. Koshelivets I. Ukrainska revoliutsiia v svitli khutora, Ukrainski Visti (Novyi Ulm), 1948, Issue 101, 16 hrudnia.
6. Liaturynska O. Ulas Samchuk, Liaturynska O. Zibrani tvory, Toronto, 1983, pp. 573-577.
7. Malaniuk Ye. Ulas Samchuk. Volyn, Vistnyk, 1934, Part 12, pp. 923-925.
8. Rudnytskyi L. Literatura z misiieiu. Sproba ohliadu ukrainskoi emihratsiinoi prozy, Slovo i chas, 1992, Vol. 2, pp.41-45.
9. Tarnavskyi O. Tradytiia Kozhomiaky, Slovo. Zbirnyk ukr. pysmennykiv u ekzyli, Niu-York, 1962. – Vol.1, pp. 332-341.
10. Shevelov Yu. Idei i Liudy, Nash vik, 1949, 23 kvitnia.

Summary

Svitlana Boroditsa

Critical Reception of Epic Novels by Ulas Samchuk in Literary Discourse of Ukrainian Diaspora in the Second Half of the Twentieth Century

The article investigates the big prose by Ulas Samchuk in literary and critical discourse of Ukrainian Diaspora in the second half of the twentieth century. Genre and stylistic dominants of literary and creativity reception of the writer were analyzed as an aesthetic phenomenon.

Key words: *historiosophic concept, literary and critical discourse, moral and aesthetic ideal, national epic novel, author's artistic thinking.*

Дата надходження статті: «12» січня 2016 р.

Дата прийняття до друку: «20» січня 2016р.